

Kőszeghy Péter

Balassi Bálint Báthory István udvarában*

1575-ben Bekes Gáspár fellázadt Báthory István fejedelem ellen. Balassa János fiát, Bálintot küldte a lázadók megsegítésére, hogy ezzel is látványosan bizonyítsa a Habsburgok iránti hűségét. A Bekes támogatását szervező Rueber János kassai főkapitány – korábban Balassa János és Dobó István ellensége – ez időre már megbékélhetett Balassa Jánossal, akitől kétszáz aranyat kapott a szervezkedés támogatására. Ez azonban valamifajta hadi-kölcsön lehetett, mert Pándynál, Balassi Bálint udvorbírájánál megmaradt Rueber kötelezvénye, s amikor a költő 1577-ben hazatért Lengyelországból, első dolgai közé tartozott a pénz visszakövetelése.¹

Július első felében a Bekeshez igyekvő Balassi Bálint Erdély határán beleütközött a Báthory hűségén lévő Kornis Gáspár huszti kapitány lovasaiba. Összecaptak, Balassi maroknyi seregét szétszórták, ám maga Kornis Gáspár a nyakán olyan súlyosan megsebesült, hogy emiatt lemaradt a kerélszentpáli csatából, ahol Báthory legyőzte Bekes Gáspár seregét. Katonáinak elvesztése után Balassi Hagymássy embereibe botlott, leütötték, elfogták, és Kővárra, a vajdához vitték.²

A fejedelmi udvarba került fiatalembert Báthory István nem ellenséges fogolyként, hanem barátként és rokonként fogadta. Rokonként, hiszen, mint mondtuk, Balassi Bálint édesanyja, Sulyok Anna a nagynénje volt Bocskay Erzsébetnek, Báthory Kristóf (a fejedelem bátyja, leendő erdélyi fejedelem) feleségének. Ugyanis Bocskay István és Erzsébet anyja Sulyok Krisztina volt, Sulyok Anna testvére. Báthory Kristófné tehát unokatestvére Balassi Bálintnak. A Sulyok család egyébként is kegyben volt Báthorynál, aki Bálint másik erdélyi rokonát, Sulyok Imrét, a későbbi erdélyi kancellárt küldte követül a krakkói koronázógyűlésre. A barátságos fogadtatás másik oka az apa, Balassa János személye. Tekintélye és főleg lengyelországi kapcsolatai sokat jelenthettek Báthory Istvánnak.

Amikor a török tudomást szerez a félelmetes törökverő fiának gyulafehérvári tartózkodásáról, azonnal és fenyegetőleg kéri kiadatását. Báthory azonban erre nem hajlandó: sem III. Murad szultán parancslevelére, sem Mehmet pasa, nagyvezér legelszántabb fenyegetésére.³

* (Részlet a Balassi Kiadónál 2008-ban megjelenő Balassi-életrajzból)

¹ Be kell valljam, hogy itt pontosan Eckhardtot követem, miközben érteni nem nagyon értem ezt a kölcsönügyletet. Eckhardt–Komlovszki, 1972, 30–31.

² Legalábbis Bethlen Farkas szerint így történt. Vö. Bethlen, 1782, 302–303.; magyarul: Bethlen, 1982, 36. vagy Bethlen, 2004, 46.

³ Balassi, 1974, 256–257., Ungnád, 1986, 168., 170–171.

Noha minden eddigi Balassi-életrajz a fentiek szerint – elsősorban Bethlen Farkas tudósítása alapján – mondja el a történetet, továbbá a kortársak és a török források is úgy tudják, hogy Balassi Bálint Bekes segítésére, Báthory ellenében érkezett Erdélybe, egy gondolat kísérlet erejéig töprengünk el azon: nem lehet-e mindez csak látszat? Színháték, amelyet a Balassa–Sulyok–Báthory család rendezett? Olyan titok, amelyet szigorúbban őriztek annál, hogysem az udvari népek be legyenek avatva? Másképpen fogalmazva: ha Balassa János királyi udvari neveltetést/szolgálatot szánt Bálintnak, az adott, alább részletezendő helyzetben csak a *másik* udvarba küldhette fiát. Ha a felségárulás (még oly közeli) vádját nem akarta fejére vonni, tehette-e ezt másképp? S küldhette-e jobb helyre?

Nem lehet-e, hogy Balassi Bálint igazat ír végrendeletében, s Balassa János egészen kivételes kapcsolatot ápolt a közeli rokonnal?

Mindössze annyit kockáztatunk meg, hogy a „Balassa János elküldte fiát Bekes Gáspár mellé, Habsburg-hűségét bizonyítandó” *kijelentés legalábbis bonyolultabb esemény sor leegyszerűsítése, e történések bizonyára sokrétűek.*

A Báthory udvarába kerülés mint lehetőség az események résztvevőiben mindenképpen fel kellett hogy merüljön, még Bálint ún. fogságba kerülése előtt.

Báthory a kerelőszentpáli csatában elfogott főurakat a harcmezőn felakasztatta, meg lehetős kegyetlenséggel. Viselkedésének jellemzésére csak egyetlen esetet idézzünk fel, a Pókai családot: Jánost lefejezték, öccsét, Pétert nem. Azért nem, mert anyjuk könnyeire és könyörgéseire Báthory megengedte, hogy egyikük életben maradjon. Az anyának kellett választania, aki erre képtelen volt.⁴ Végül a rokonok és barátok döntöttek, János, az idősebb halálával megmentette öccsét.

A reggel nyolc óra tájban kivégzett főurak testét a lefejezés után a vajda délután háromig temetetlenül hagyta, majd a kolozsvári húspiac mellett engedte a tetemeket elhantolni. A székelyek közül harmincnégynek vágták le orrát és fülét, Szamosfalván pedig harmincnégyet felakasztottak. Az ítélmester, Wesselényi Miklós sírva olvasta föl a végzést. A vádlottak, régi szokás szerint és végső menedékként, a magyar királyhoz akartak fellebbezni. Ugyanaz a Báthory, aki megválasztásakor a Habsburgok egyszerű vajdájának vallotta magát, most az erdélyi országgyűléssel olyan törvényt hozatott, hogy a magyar királynak többé semmilyen törvénykezési joga nincs sem Erdélyben, sem a Partiumban. A halálos ítéleteket könyörtelenül végrehajtották.

*Szemben a leírtakkal, Balassi Bálintnak nem esett bántódása.*⁵ Ennek persze az is lehet az oka, hogy ő magyarországi volt, azaz nem tett hűségesküvet Báthorynak.⁶ Azt, hogy meghagyták életét, magyarázhatjuk ezzel és a rokonsággal. De ha eredetileg nem Báthory udvarába készült, miért nem tért vissza Magyarországra? Hogyan válhatott Báthory kedves udvaroncává? Olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy bizonyítani tudjuk: Balassa János teljesen biztos volt az események menetében, mondhatni: előre látta azokat.

⁴ Az eset ihlette Gyulai Pál *Özvegy Pókainé* című költeményét („Báthori, Báthori! verjen meg az Isten...”).

⁵ Jellemző, hogy a török szultán ezt írja Báthorynak (Stephan Gerlach másolata): „Te levelet küldtél hozzánk, azt válaszoltad, hogy valamennyi rabszolga lázadásba keveredett, ezért halállal bűnhődtek. Nem is maradt életben senki a rabszolgák közül Balassi János fián kívül, akiről azt írod, hogy halálos beteg.” (Kiemelés tőlem – K. P.) Ungnád, 1986, 170.

⁶ A korabeli jogszokás nagyon élesen megkülönböztette az ellenfelet és az árulót. Jellemző, hogy a törökök, ha egy rabjuk megszökött, tudomásul vették: szerencséje volt, Allah így akarta. De ha egy mohamedán hitre tért egykori magyar szökött meg, annak követelték a kiadatását, és minden módon üldözték. Vö. Ungnád, 1986, 162–163.

Közvetlenül Balassi Bálint Erdélybe menetele előtt, 1575 nyarán Balassa Jánosnak mind tisztsége, mind azzal járó fizetése megszűnt. 1575. június 18-án írja Istvánffy,⁷ hogy 15 napon belül lejár Balassa főajtónálló hivatala, s már távozni készül Bécsből. Sem a júliustól elbocsátott főúrnak – aki hiába próbált magának valami magas tisztséget s ezzel járó fizetést kijárni –, sem fiának immár nem volt keresnivalója a császár környezetében. *E hónap végén* Balassi Bálint már, mint tudjuk, az ellenudvarban, Gyulafehérvárott tűnt fel! Istvánffy július 12-én értesült Bálint sorsáról, még hozzá Kassáról, mint Eckhardt megjegyzi, a levél utóirata szerint „Ezeket még senki sem tudja, és én sem mondtam el eddig Balassi Jánosnak fia esetit”.⁸ *Balassa János azonban tudott a dolgról*, hiszen másnapi levelében Istvánffy már ezt a mondatot idézi tőle: „Semmit sem aggódom a fiam miatt, csak a török kezébe ne kerüljön.”⁹

Két dolog bizonyos. Az egyik: Balassi Bálint éppen akkor megy Erdélybe, amikor apjának (s vele vélhetőleg neki is) befejeződik a bécsi karrierje, a másik: Bálint elfogásának híre, még állítólagos agyba-főbe verése sem nyugtalanítja apját.

A Bekes-, avagy a Báthory-párt szétválasztása már a kortársaknak sem volt könnyű feladat, gyakran az egyik testvér Báthory, a másik Bekes oldalára állt (mint a már említett Sulyokok példája, vagy a Báthory-párti Kendi Ferenc és a Bekes-párti Kendi Gábor esete mutatja). A bizonytalanságra jellemző az először Bekeshez húzó, végül Báthoryhoz álló Hagymássy Kristóf¹⁰ főúr jellemzése:

„Erdély egyik legelőkelőbb nemese tíz kövér ökröt és nagy mennyiségű élelmiszert ajánlott fel neki [értsd: Bekesnek – K. P.] (akár, mert titokban, mint mondják, Bekes pártján volt, bár nyilvánosan Báthory vajdával tartott, akár épp a vajda jóváhagyásával, ahogy mások tartják, hogy ajándékával megakadályozza a katonákat Dés város kirablásában).”¹¹ Hagymássyról a kortársak azért akarták nehezen elhinni, hogy Báthory híve, mert eredetileg a „testamentumos urak” (János Zsigmond végrendeletének végrehajtói) közé

⁷ Eckhardt, 1943, 58., 234.

⁸ Eckhardt, 1943, 58., 234.

⁹ Eckhardt, 1943, 58–59., 234.

¹⁰ Beregszói Hagymássy Kristóf (1517?–1577. március 4.) és a Balassák útjai többször keresztezték egymást. Hagymássy kiváló hadvezér volt, Szapolyai János, Izabella, majd János Zsigmond szolgálatában. 1557–1564 között Huszt kapitánya, egyik legnevezetesebb tetteként 1564 őszén megostromolja és lerombolja a Balassa Menyhért építette halmi várat, ekkor esik el Sulyok György, Sulyok Balázs testvére, Balassi Bálintnak anyai ágon rokona (vö. Forgách, 1977, 811.). 1560-ban Csáky Mihállyal együtt bécsi követ, 1566-ban János Zsigmond hadainak főkapitánya, birtokai ekkorra már jórészt Erdélyben voltak. A fejedelemmel és néhány más főúrral együtt az unitárius Dávid Ferenc követőjévé vált. Dobó István (akinek távoli rokona) és Balassa János 1568–1569 tájban állítólag rajta keresztül tart kapcsolatot János Zsigmonddal. Pereskedett Balassa Andrással (Csetfalva, 1573; vö. Lehoczky, 1996, 494.), mivel első felesége (Sanyiki Krisztina?) hozományát, Makovica várát és uradalmát Serédy Gáspár elfoglalta, annak halála után özvegye, Mérey Anna, Balassa András felesége lett (1567. december 28., BÖM, II. 149.), így került Csetfalva, Som, Zápszony, Makovica Balassa-kézre. János Zsigmond halála után előbb Bekessel tartott, majd Báthoryhoz csatlakozott, a székelyek őt akarták fejedelemnek. A speyeri szerződés alapján az erdélyi fejedelemséghez került Huszt várát János Zsigmond végrendeletében Hagymássyra, Bekes Gásparra és Csáky Mihályra hagyta. 1577-ben ő vezérli az erdélyi hadakat Váradra.

Hagymássy második felesége Szklabonyai Balassi Fruzsina, akinek első férje viszont Dobó Domonkos volt, Dobó István testvére. Hagymássy harmadik felesége Kerecsényi Judit lett, aki Hagymássy halála után Balassi Bálint szerint a vénasszonyával útána üzengetett, s aki aztán Dobó Ferenchez ment feleségül. Hagymássy Kristófról lásd még: Horn, 2005A, 268 és Horn, 2005B.

¹¹ Bethlen, 1782, 302–303.; magyarul: Bethlen, 1982, 36. vagy Bethlen, 2004, 46.

tartozott, tehát – a végrendeletben foglaltak alapján – Bekes kellett volna támogatnia. Továbbá ugyancsak János Zsigmond végrendelete értelmében Hagymássy, Csáky, Bekes és Bornemisza együtt (zálog)birtokolták Huszt várát, amelyet természetesen egyikük sem akart visszaadni, így egyfajta érdekszövetség keletkezett köztük. Az első három személy a magyar királynak is közösen küldött jelentéseket.¹² Valószínűleg teljesen igaza van azonban Horn Ildikónak, aki szerint „A Hagymássyval kapcsolatos híreszteléseket szándékosan tartották életben, mert mind Bekes, mind magyarországi pártfogói szerettek volna éket verni a Báthoryak és Hagymássy közé”.¹³ A történeteket és főleg a későbbi történeteket (Hagymássy részéről Báthory lengyel királyi törekvéseinek anyagi támogatása, Báthory unokahúgának, Kerecsényi Juditnak feleségül adása Hagymássyhoz, a főúr országos főkapitánnyá és váradi kapitánnyá való kinevezése stb.) valóban nehéz lenne másképpen magyarázni, mint hogy Hagymássy őszintén és egyértelműen a Báthory-párt embere lett.

Csatlakozása Báthoryhoz döntően változtatta meg az erőviszonyokat. Ő az a Hagymássy, akinek emberei Balassi Bálintot megsebesítették és elfogták, majd a vajdához vitték. És ő az a Hagymássy, egyébként a Balassák távoli rokona, akin keresztül Dobó és Balassa pár éve – ha ebből valami is igaz – János Zsigmonddal kapcsolatot tartott.

Mikor Balassit elfogták, Bekes még Tordán várakozott.¹⁴ Felmerül a kérdés: a Bekeshez igyekvő Balassi Bálint vajon miért nem Bekessel tartott?¹⁵ Hiszen még időben csatlakozhatott volna a Kassáról Szatmárra, azután Désre, onnan Szamosújvár, majd Torda felé tartó fő sereghez. De ő csak akkor lépi át Erdély¹⁶ határát, amikor Bekesek már Tordán vannak.

Azután: miért bocsátkozik harcba Kornis Gáspár huszti kapitány és Balassi? Mert az egyik Báthory-párti, a másik Bekes-párti? Ez lenne az evidens válasz. De hát a korban ez nem egészen így volt. A fő seregek természetesen csatát vívtak, de a kisebb, néhány fős csoportosulások szinte soha. Egyáltalán: honnan tudtak egymás politikai hovatartozásáról?

Olyan korban vagyunk, amikor a különböző táborokhoz tartozás természetes, napi valóság, s ez a helyzettel való együttélés szabályait is megteremti. Van rá adatunk, hogy közismerten Habsburg-szolgálatban álló magyar főúr átutazóként (nem követségben) a török által megszállt Esztergomban tartózkodik – nem esik bántódása. A török fogságban lévő, nem önszántából Konstantinápoly felé igyekvő Krusith – nyilván török őrei jelenlétében – elbeszélget az éppen a királyi Magyarországra tartó magyar katonákkal. A különböző táborba tartozás tehát nem azt jelentette, s főleg nem a Bekes- vagy Báthory-pártiak esetében, hogy a felek automatikusan egymásnak estek.

¹² Horn, 2005A, 268.

¹³ Horn, 2005A, 268.

¹⁴ Bethlen, 2004, 46–47.

¹⁵ Ez már Erdélyi Pálnak is feltűnik, „megkésétt Balassá”-ról ír. Szerinte így zajlottak le az események: „Itt találkozott a határszélen Kornis Gáspár huszti kapitány csapatával, aki Báthory segélyére sietett; itt az erdélyi határon vette föl vagy kezdte meg Kornissal az összeütközést, melyben Kornis, bár maga oly sebet kapott, hogy Báthoryhoz el sem juthatott, Balassa lovasait szétszórta. Bálint pedig kevesed magával maradván, az éj leple alatt vonult tovább, de újabb balszerencséjére ismét ellenségre, Hagymásy Kristóf embereire bukkant. Hagymásy Kristóf, ez a fősvény róka, szintén később indult. Viselkedését némelyek fölöttébb gyanúsának tartották. [...] A későn induló huszti kapitány így találkozott a megkésétt Balassával, kinek újra csatát kelle kiállania. 200 lovas ellen szétszórt csapatának maradványával egyetlenlenül szállt küzdelemre, melyben sebet kapott és fogságba esett.” Erdélyi, 1899, 63–64.

¹⁶ Pontosabban nem is (a történelmi) Erdély határát, csak a Részekét, amelyek éppen ekkor – igaz – az Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak.

Ez az egyetlen, nem a fő seregek által vívott csatácska, amelyről tudunk, több csetepaté vagy nem volt, vagy a történetírók nem örökítették meg. De miért? Balassi ekkor még nem híres ember, az eset önmagában jelentéktelen.

És hogyan értsük azt, hogy „a Bekeshez igyekvő Balassi Bálint Erdély határán beleütött a Báthory hűségén lévő Kornis Gáspár huszti kapitány lovasaiba [...] katonáinak elvesztése után Hagymássy embereibe botlott, leütötték, elfogták és Kővárra, a vajdához vitték”? Elvesztek volna mind egy szálig, csak Balassi maradt meg? Valószínűtlen; a verekedésnek, ha volt egyáltalán, nemigen lehetett halálos áldozata. Avagy Balassi, látván a harc kimenetelét, sorsára hagyta legényeit s magányosan elinált volna? Ez sem valószínű, a költőnek ugyan sok hibája volt, de gyávasággal éppen hogy nem lehetett vádolni. És miért beszél Bethlen Farkas külön Kornis és külön Hagymássy csapatáról? Hiszen Huszt vára ez időben (legalábbis névleg) Hagymássy¹⁷ is, a két csapat: egy. Valószínűtlen, hogy Kornis és fölöttese külön-külön, egymásról nem tudva bolyonganának Huszt környékén, kisebb-nagyobb csapataik élén. Továbbá: mit keres itt Balassi? Ha a császár szolgálatában ügycödik, miért nem kerüli el messzire Huszt környékét? Miért nem a békésebb körülmények között megjárható, nem hegyekkel teli Debrecen–Várad–Torda útvonalat választja?

S honnan veszi adatát – majd száz évvel a történetek után – Bethlen Farkas? Általában 16. századi történetírók munkáira (Johannes Michael Brutus, Istvánffy Miklós, Szamosközy István stb.) támaszkodik, ezekben a forrásokban azonban *nincs szó a fenti eseményekről*. Néha eredeti dokumentumokat és mára már elveszett forrásokat is használ – egy ilyen őrizhette meg Balassi kalandját...

Furcsa az egész történet.

Jelentéktelen eset, amely úgy elhíresül, hogy a történetíró tolla s a kortársak levelezése egyaránt megörökíti. Hubert Languet a szász választófejedelemnek írt levelében, 1575. július 31-én ezt írja Prágából: „Hunc habit exitum Bekessii expeditio, qua videtur ita irritati Turcae ut hic metuamus ne inde captent occasionem violandi inducias Hungaria, quo iam irruperunt, et occuparunt prope urbes metallicas arcem Blaustein, quae pertinuit ad Ioannem Balassi cuius etiam filius captivum abduxerunt.”¹⁸ A törökveszély és a Balassi-birtok Kékkő török általi elfoglalása mellett rögtön Balassi János fiának fogságba esését említi. Ez tehát hírértékű esemény volt egy humanista számára. De vajon ki s mi tette hírré?

Augusztus 13-án, ugyancsak Prágából Sir Philip Sidneynek számol be Kékkő, Divény, Korpona és Fonyód török kézre kerüléséről, s ennek kapcsán ír Balassa Jánosról, „akit ismersz, s akinek egyetlen fia is, mint hírlik, törökkézre került.”¹⁹

Nagyon úgy látszik, hogy Balassa János mozgatja a szálakat: az ifjú „fogságba esése” *kizárólag azért hírértékű*, mert az ő fiáról van szó. S valószínűleg nem véletlen, hogy pontosan azok a hírek kelnek lábra, amelyek az ő érdekeit szolgálják.

1575. július 31-én Bécsben kelt levelében Istvánffy Miklós a budai pasa levelét ismerteti, melyben a pasa azt állítja, hogy az erdélyiek átadták neki Balassi Bálintot.²⁰ A jól tájékozott Istvánffy cáfolja a hírt, bizonyosan tudja, hogy Báthory nem adta ki a töröknek Balassit.

¹⁷ Horn, 2005A, 268. 1572: Csáky már nem él, Bornemisza Farkas fia, B. Boldizsár kiszorítja Hagymássyt Huszt várából.

¹⁸ Arcana Seculi Decimi Sexti Huberti Langueti legati, dum viveret, et consilii Saxonici Epistolae Secretae ad Principem Suum Augustum Saxoniae ducem. Halle, 1699. 113. XLVI. levél. (Gömöri György közlése, Sz. Sz. G., regesztá.)

¹⁹ Gömöri, 1983, 432. A folytatás sem érdektelen: „Szánom az öregúr [= Balassa János] szerencsétlenségét – mindig is csodáltam őt, aki feledhetetlen megvesszőztetéssel torolta meg annak a spanyolnak a szemtelenségét, akitől a sérelem érte.” 1575. aug. 13.

Balassa János látszólag kevésbé volt ellátva pontos információkkal. 1576. december 31-én Ungnad Dávid portai követ udvari papja és titkára, Stephan Gerlach feljegyezte naplójába, hogy Mehemet pasa beárulta Balassa Jánost, aki levélben ígerte, *kész övéivel együtt meghódolni a töröknek, ha fiának, „ki a Bekes-féle háborúban a törökök kezébe esett”, visszaadják szabadságát.*²¹

Hihető ez?

A kitűnő erdélyi kapcsolatokkal-hírhírókkal, előkelő erdélyi rokonsággal rendelkező Balassa János ne értesült volna fia tényleges sorsáról? S miközben az ifjú víg udvaronc-életet élt, a megtévesztett atya fia sorsáért reszket, olyannyira, hogy lényegében árulásra vetemedik? A források erre vallanak: a nagyvezér Mehmet pasa Báthory Kristóf fejedelemnek 1577. február 27. előtt írt levelében olvasható, hogy Balassa János „kínzotta az rabokat, azkik kezesek voltak Ludfi odabasáért. Állítólag azt mondta: »törekedjete az én fiam szabadulásáért és én nem kínzalak titöket.«”²² Vagy csak a ravasz és a törökkel szemben meglehetősen cinikus Balassa János téveszti meg így a fél világot? Nagyon hasonlóan látszik ez a magatartás ahhoz, ahogyan Balassa korábban is a törökhöz viszonyult.

Két szultáni levél²³ tanúskodik vagy arról, hogy Balassi a törököt akarta becsapni, vagy arról, hogy árulásra készült: a két lehetőség közül egyelőre, legalábbis teljes bizonyossággal, a szakirodalom nem tudta eldönteni, melyik az igaz.²⁴ Az időben korábbi irat 1571 nyarán keletkezett, amikor Balassa János még szökésben volt, még nem kapott kegyelmet. A levél nem kevesebbet állít, mint hogy felajánlotta szolgálatait és birtokait a töröknek, sőt II. Szelim 1566. évi trónra lépésétől fogva rendszeresen titkos információkat küldött a budai beglerbégnak és a végek bégjeinek. Szándékának őszinteségét bizonyítandó Balassa szóba hozta török rabjainak szabadon bocsátását is.²⁵ A másik levél 1572 nyarán íródott, s ugyancsak egy Balassa János által a töröknek tett ajánlatra adott válasz. A török éppenséggel nem látszott kapva kapni az ajánlaton – mintha nem nagyon bízott volna Balázs János (ahogy a török általában hívta) őszinteségében. S bizonyosan tudjuk, hogy Balassa nem engedte el a török foglyait. Ellenkezőleg: Balassi Bálint Erdélybe menetelének évében, 1575 március-áprilisában Selmec környékén 2600 törököt vert meg,²⁶ Szokolli Musztafa pedig ugyenezen év nyarán bevette Balassa várait, Kékköt és Divényt.²⁷ Stephan Gerlach így fogalmazza meg a török véleményét: „Balassi úr maga a hibás várai elveszte miatt”.²⁸

²⁰ „Passa Budensis scribit archiduci, esse in suis manibus captivum filium Joannis Balassa per Transilvanos ei missum, si est credibile, quod hactenus credere vix potui.” Iványi, 1954, 415.

²¹ Szalay, 1859, 243. A napló új magyar kiadásából (Ungnad, 1986) ez a rész hiányzik. „Mehemet pasának egyik embere jelentést tett uramnak, hogy a magyar úr, Valassian [= Balassa János], két török foglyot küldött Mehemet pasához levéllel, melyben ígéri. Hogy kész magát az övéivel egyetemben alávetni a portának, s kész valamennyi török foglyait elbocsátani, ha fiának, ki tavál a Bekes-féle háborúban a törökök kezébe esett, szintén visszaadják szabadságát, s ha neki Jánosnak, és az övéinek biztos urodalmat adnak székhelyül.”

²² Szalay, 1859, 244.

²³ Dávid, 1998, 913–915.

²⁴ A kérdést részletesen elemző Dávid Géza tanulmányára utalok, vö. Dávid, 1998, 912.

²⁵ Ez az az időszak – 1571–1572 (vö. a korábban írtakkal) –, amikor Balassa Jánosról szélteben-hosszában terjed a hír, hogy lepaktált a törökkel.

²⁶ Ungnad, 1986, 156. (Gerlachot 1575. április 18-án értesítik az eseményről, tehát ennél korábban történt.)

²⁷ Vö. Hubert Languet idézett levele, Szelestei N., 1992, 10.; Ungnad, 1986, 160. Istvánffy részletesen leírja az ostromot, Istvánffy–Tállyai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

²⁸ Ungnad, 1986, 160.

Majd folytatja: „Balassinak is – a magyar főúrra gondolunk – a törökök két várát bevetették. Erre mondta a pasa: császárunknak semmi kárt nem okozott, mert ezek a várak nem az övéi, hanem Balassié voltak, *aki gyakran ígérte nekik, jöjjenek csak, átadja nekik a várait*. Ismét: öfelsége örülhet, hogy a lázadót, aki annyi nyugtalanságot okozott, ilyen módon megbüntette. Annak, hogy a törökök két várát elvettek tőle, éppen az az oka, hogy Balassi azt ígérte, *csak jöjjenek a törökök, átengedi nekik a várakat*. Amikor azonban odamentek, és az ostromlétrákat a falhoz támasztották, felmásztak, egyik törököt a másik után megköttette. Néhányan kiabálni kezdtek, a többiek meghallották, észrevették a csúffá tevést, ismét visszahúzódtak, ezt a pasa nem tudta elfeledni, tehát meg kellett őt büntetni.”²⁹ (Kiemelések tőlem – K. P.)

A törökök, némileg leegyszerűsítve az eseményeket, igazat mondtak. A következő történet (1574-ben), Istvánffy előadásában: „Az országnak abban az részében, mely az bánya-városok felé tart, Balassi Jánosnak vala egy Kékkő nevő vára³⁰ (melyet a németek Plobenstannak híttak), melyben, elhagyván Zólyomot, Dobravínát és egyéb helyeket, már régen lakozik vala, és abban egynéhány nevezetes török rabokat tart vala.

Vala egy Pintér Benedek nevű gondviselője, kit mintha az bevött s kiadott jövedelemnek számvetelében nem megvetendő somma pénzzel adóssá maradt volna néki, ráköltött vétékért vasban veretett, és azon tömlöcben vetette, melyben az törökök záratnak vala be, egymás akaratjával való gonoszságból, mely nem igen szerencséjére lőn, amint osztán megtetszék.

Ott az Balassi kegyetlensége s az oly nagy rajta tött bosszúsága felől, Pintér az török rabtársai előtt sokat panaszolkodván, végtére vélek megszerződik, hogy valaki közülök feje-válsága tettetésével, kezesség alatt elbocsátanának s az budai Musztafa vezérrel titkon végeznének, hogy bizonyos napra vitézit odabocsátaná, akitől kötélen felvonatván (az dolognak megpróbálására alkalmas helyet mutata nékik), megfogván vagy ölvén Balassit, az várát könnyű munkával hatalmában ejtelnék.

Tudja vala Balassi azokat, megjelentvén neki Pintér minden tanácsit, holott gyakran az törökök egymáshoz járván közakarathól napot végeznek, melyre a végezett dolgokat véghez vigyék.

Mely napra az gyalog törökök Filekből, Nógrádból s Budáról nagy hallgatással elérkezének, Pintér az kötelet alábocsátja, és négyet avagy ötöt azokban az várban felvonson, azok mindjárt megkötöztetnek.

De az többi, kik az közel lévő kőszikla alatt megbújtak vala, az csalárdságot s ravaszságot eszekben vevén, mivel az társoktól semmi jel, az melyről végeztek vala, az várból nem adatnék, nagy kiáltással Balassit és Pintért szitkokkal és gyalázattal illetvén bosszankodva elmenének.

De Musztafa³¹ vezér, ki már azelőtt Balassit szörnyűképpen gyűlöli vala, bánván azt, hogy ő megcsalott s megcsúfoltatott vala, haraggal s gyűlöléssel egyszersmind megkeseredvén elvégezé, hogy azt az Balassi vétékét megbosszulja s ötöt az várból kivonyassa.”³² És itt következik Kékkő és Divény ostromának részletes leírása. Egyetlen ember, Rácz Radosa kivételével a törökök mindenkit levágtak. „Megvétetvén az mieinknek szemek előtt gyalázattal két várak, s Balassinak ravaszsága nagy szörnyűképpen megtoroltatván” (...) „csikorgatván a fogát és zúgolódván Balassi”.³³

A török által frissen elfoglalt Kékkő várának kapitánya, Ali szécsényi bég is mondhatott volna pár keresetlen szót Balassa János törökbarátságáról. A szerencsétlent Balassának

²⁹ Ungnád, 1986, 160–161.

³⁰ „Balassi jeles álnoksággal megcsalja az ellenséget” – Istvánffy margináliája.

³¹ „Mely dologgal az törökök felingereltetvén” – Istvánffy margináliája.

³² Istvánffy–Tályai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

³³ Istvánffy–Tályai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

sikerült elfognia, s fennmaradt 1575. augusztus 23-án, Zólyom várában lefolytatott kínvallatásának (latin nyelvű) jegyzőkönyve.³⁴

A Habsburgok mindenestre éltek a gyanúperrel, hogy Balassa János összejátszik a törökkel. Krusith János és a bányavárosok előljárói is erre gyanakodtak. Ezenközben több török forrás is, Bekes mellett, rendre Balassa Jánost nevezi meg a Báthory-ellenes felkelés fő szervezőjének. Balassa János olykor túlságosan is megkeverte a kártyákat.

„Sokszor a csel, nem a kard” – jellemzi Balassa Jánost sírverse, s jusson eszünkbe a főúr megszökésén kesergő királyi biztosok kifakadása: kifogott rajtuk „a rendkívül agyafúrt embernek nagy ravaszága”.

A Habsburg-udvart legalábbis ideig-óráig megtévesztő vagy megtéveszteni akaró Balassa János festette-terjesztette helyzetkép bizonyos értelemben túl jól sikerült: a Habsburg-hű atya kesereg szeme fényének az ellenség kezébe kerülésén, s még árulásra is vetemedik fiáért. Tudjuk: nincs ellenség, Balassi soha nem volt török fogságban, Balassa Jánosnak pedig minden törökkel paktáló irata – legalábbis véleményünk szerint – csel, ravaszkodás, „jeles álnokság”, mint Istvánffy mondja.

Van valami mesésen túlzó abban is, ahogy Báthory fejedelem Balassi sebesülését (s ne feledjük, az esetről ez az egyetlen forrásunk van, a költő például sohasem panaszkodott süketségre) elmondja: „Mikor egy szolgálk az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsüketült és az kórság is gyakorlatossággal üti el, ugyanmire vagy, hogy sem élhet, sem halhat, elvajudt.”³⁵ A török jól értette, egy szavát sem hitte ebben az ügyben Báthorynak.³⁶ S mint majd látni fogjuk, erősen valószínűsíthető, hogy a már lengyel király Báthory máskor sem mond igazat a töröknek Balassi Bálintról.

Az események *egyik* elképzelhető értelmezését mutattuk be. A „Balassa János elküldte fiát Bekes Gáspár mellé, Habsburg-hűségét bizonyítandó” állítással szemben egy másik – feltehetőleg mindig csak legfeljebb valószínűsíthető és nem bebizonyítható – lehetőséget szerettünk volna felvázolni.

Az „elvajudt” Balassi Bálintnak nehezen lehetett volna kedvére valóbb környezetet találni, mint a fejedelmi székhelyet, Gyulafehérvárt, a gáláns udvari élet hétköznapjaival, a Báthory köré sereglő „vitéz ifiakkal”.

Balassi már Gyulafehérvárra érkezése előtt megismerkedhetett az olasz kultúrával, erre mind Bécsben, mind Pozsonyban lehetősége nyílt. Az udvari ünnepségeken a Balassák szerepét vizsgáló Kiss Farkas Gábor szerint: „[...] Báthory István gyulafehérvári és krakói udvara előtt [kiemelés tőlem – K. P.] is olyan környezetben nevelkedett, melyben közel kerülhetett az olasz udvari kultúrához: a manierizmus korának egyik vezető itáliai udvara, Ferrara pedig szinte házhoz jött. [...] A család a kor minden elérhető udvari fesztiválján képviseltette magát, a magyar főnemesi családok között egyedülállóan. [...] A Balassi család [...] nem tartozott az udvari kultúrával ellenséges magyar nemesi családok közé.”³⁷ Ezekkel a megállapításokkal egyetértve nem szeretnénk eltúlozni Gyulafehérvár jelentőségét az olasz(os) kultúra közvetítésében,³⁸ sem pedig visszavetíteni a későbbi, Báthory Zsigmond (szolgálatában: a zenész Giambattista Mosto, az építész Simone Genga, a festő Niccolò Greco stb.) vagy András alatti, rendkívül olaszos udvart Báthory István korára,

³⁴ Eckhardt, 1943, 62–65.

³⁵ Veress, 1944, I., 369–370. (425. szám)

³⁶ Ungnád, 1986, 168., 170–171.

³⁷ Kiss, 2004, 89–115.

³⁸ Elsősorban Barlay, 1986, 77–93.

ám a legvisszafogottabb nézőpontból sem mondhatunk mást: Balassinak szükségszerűen találkozni kellett itt (meglehet: újra) az olasz kultúrával.

Ugyanakkor eme első erdélyi tartózkodása alkalmával valószínűleg *nem* a kulturális élmények voltak számára döntőek, hanem az új élethelyzet, Báthory személyisége, politikája és hadvezetése.

János Zsigmond és Báthory István ugyan két merőben különböző személyiségű³⁹ uralkodó volt, ám az olaszos műveltség mindkettőjüket s mindkettőjük udvarát jellemezte. Báthory sokakat átvett a korábban János Zsigmondot szolgáló idegen, lengyel és olasz udvaroncok, hivatalnokok közül, méghozzá felekezetre való tekintet nélkül; továbbra is bizalmi ember maradt Blandrata és az őáltala idehívott olaszok, mint például Niccolò Buccella (+1599) neves antitrinitárius orvos, aki 1574-től évi 600 tallérért állt Báthory szolgálatában.⁴⁰

A katolikus és jezsuita szimpátiájú Báthory egyaránt jól ismerte a bécsi udvar világát, hiszen itt volt apród, majd diplomata, utóbb fogoly, másfelől az olasz kultúrát, hiszen 1549-ben Itáliába is eljutott, megfordult Padovában, s alapos humanista műveltséget szerzett. Maga is írogatott, az 1560-as évekből fennmaradt emlékirata, ismertek szónoklatai. Ő hívatta – Forgách Ferenc ajánlására – Párizsból Gyulafehérvárra Johannes Michael Brutus (Giovanni Michele Bruto, Velence, 1517 – Gyulafehérvár, 1592. május 16.)⁴¹ Ágoston-rendi szerzetest, vándorhumanistát, jeles szövegkiadót,⁴² hogy folytassa Bonfini történetét,⁴³ s többek közt az ekkoriban újrafogalmazódó Mátyás-kultusz segítségével propagálja Báthory politikáját.⁴⁴ Noha Brutus könyvtárának csak későbbi összeírását ismerjük,⁴⁵ bizonyosra vehető, hogy már ekkor több száz könyve volt, s ezek egy része olasz nyelvű.

³⁹ A művész-sportember és a katona-diplomata különbözősége. János Zsigmond az ellene többször elkövetett árulásért halálra ítélt Forró Miklósnak is megkegyelmezett, míg Báthory, ha ellene lázadtak, Erdélyben pontosan éppúgy, mint Lengyelországban, minden lázadót felakasztatott. Valláspolitikájuk is alapvetően különbözött, még ha Báthory toleráns álláspontot képviselt is ezekben az időkben; cenzúrendeletet (1571) azonban csak ő adott ki. Vö. Balázs, 1998.

⁴⁰ <http://www.eresie.it/id566.htm>

⁴¹ Brutushoz: Hrabovszky, 1825; Toldy, 1868; FRAKNÓI, 1887; KOVÁCS Lajos, 1916; Steiner, 1933; Papp, 1940; Caccamo, 1972; Bartoniek, 1975; Adattár XVI–XVIII/11, 1983.

⁴² Horatius, Cicero, Caesar, Ph. Callimachus, F. Contarenus, B. Fazius, Dudith András műveit rendezte sajtó alá, és megírta Firenze történetét (*Florentinae historiae libri octo priores*, Lyon, 1562). Legismertebb, több nyelvre lefordított munkája a leánynevelésről szól (*La Institutione di una fanciulla nata nobilmente*, 1555). Egyéb munkái: *Flaminius Nobilius: De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae*, Róma, 1582; *Selectorum epistolarum libri V*, Krakko, 1583; *Opera varia selecta*, Berlin, 1698; *Rerum Polonicarum ab excessu Stefani regis libri*, Firenze, 1827; Toldy–Nagy, 1863–76; Dézsi, 1900.

⁴³ A *Rerum Hungaricarum libri XX.* című munka 1586 körül készült el. Csak 1552-ig terjedő része, az 1–14. könyv maradt ránk, az is csonkán.

⁴⁴ E célt szolgálták az 1570-es évek második felében kiadott kolozsvári nyomtatványok is: Mátyás király alakjának eszményiesítésével a nemzeti királyság eszméjét népszerűsítették.

⁴⁵ Madas–Monok, 1998, 150. „*Giovanni Michaele Bruto* (1517–1592), az olasz történetíró Báthory István erdélyi fejedelem, majd lengyel király udvari történetírójaként magángyűjteményének egy részét magával vitte Erdélyből. Ránk maradt ugyan a halála után bécsi házában lévő könyveinek összeírása (765 kötet), de számunkra a magyarországi olvasmánykultúra története szempontjából az az inventárium a fontos, s figyelembe veendő, amely Brutusnak rövid időre Gyulafehérvárt maradt, s a fejedelmi könyvtárban elhelyezett 55 könyvről szól. Ezek a könyvek is a Császári Könyvtárat gazdagították, hiszen a jegyzéken Hugo Blotius, udvari könyvtáros kézírásával olvashatjuk »Bruti Bibliotheca«. (Brutus könyvtára). Annak ellenére, hogy Brutus könyveit elszállították Erdélyből, maradhattak ott egyes kötetek, amelyeket eladott, elajándékozott vagy éppen kölcsönadott.”

Brutus 1574–1576 közötti erdélyi tapasztalatairól, a gyulafehérvári állapotokról is ír, *Ungarorum mores* címmel. Ebből nem igazán olaszos Gyulafehérvár-kép bontakozik ki. A magyar embert nem sokat érdekl az aranyhímezésű ruha, a díszes bútor, kép, szobor, márvány és bronz dísz tárgy, ellenben lovát igen nagyra tartja, azt díszíti, azt csinósítgatja; nem építkeznek, a meglévő épületeket elhanyagolja; nincs igazán fényűzés, pompa. A törökkel való harc miatt hanyatlanak náluk a szelídebb tudományok; a magyarokat az építéstől nem a költségek tartják vissza, hanem az, hogy Magyarország állandó veszedelemben van.⁴⁶ Ha Lászlai (Lázói) János reneszánsz kápolnájára, János Zsigmond és Izabella királyné fehér márvány tumbáira gondolunk, nem értjük Brutust. Pedig hát az olasznak, aki megjárta Madridot, Bázelt, Párizst, aki otthon volt Velencében, Padovában, Genovában, s ezekhez a városokhoz s az ottani mentalitáshoz viszonyított, nyilván mélyen igaza volt.

Egyéb adatok is azt mutatják, hogy ellentmondásos hely volt Gyulafehérvár. Maga a város mint város sokkal jelentéktelenebb nemcsak Bécsnél, de Pozsonynál vagy akár Kolozsvárnál. Tudják ezt a kortársak is. Szapolyai János nem véletlenül gondolkodik azon, hogy Szászsebesből csinál székhelyet, az ötlet 1571-ben ismét felmerül. A várat éppen 1576-ban akarják nagy közmunkákkal korszerűsíteni, de ebből sem lesz semmi.⁴⁷ A fejedelmi palotáról lényegében annyit tudunk, hogy a középkori püspöki palota épületéből jött létre, Bornemissza (Abstemius) Pál püspök (1553–1556) reneszánsz építkezéseit használhatták fel a fejedelmi reprezentáció háttéréként. János Zsigmondnak állítólag voltak jelentős építkezései, de ezek pontos jellegéről, méretéről semmi bizonyos adatunk nincs, a hiteles források mind 1576 utáni állapotra vonatkoznak. Jelentéktelen, szegényes polgárság, építészetileg – a székesegyházat leszámítva – kevés igazán érdekes dolog: mindez Brutust igazolja.

A kancellária viszont egy darabka Itália: Brutus kancelláriai tisztviselőtársai (a történetíró névleg a kancellária titkára volt) mind magas humanista képzettséggel rendelkeztek. A már többször említett Forgách Ferenc volt a kancellár, egykor váradi püspök és Oláh Miklós pártfogoltja, betegségei és egyéb elfoglaltságai miatt azonban gyakorlatilag barátja, Berzeviczy Márton⁴⁸ vezette a hivatalt, aki korábban ugyancsak Oláh kancelláriáján dolgozott, s Forgáchcsal együtt tanult a padovai egyetemen; ott volt még Kovacsóczy Farkas, aki szintén Padovából érkezett, ahol Báthory István unokaöccsének, ifj. Báthory Istvánnak a tanulmányait felügyelte. A kancellárián dolgozott továbbá Székesfejérvári Tamás, ő Báthoryval együtt volt fogoly Bécsben. Korábban János Zsigmond íródeákjaként kísérte el a bécsi követségbe Báthoryt. Rőla nem tudjuk, járt-e itáliai egyetemre, de azt igen, hogy a történelem szenvedélyesen érdekelte. Feljegyzéseit, amelyek főleg a Szapolyai család tetteiről íródtak, Brutus használta fel munkájához.⁴⁹ Abban a szűk két évben⁵⁰ tehát, amelyet Balassi 1575–1577-ben Erdélyben töltött, egy „kiváló tehetségeket összegyűjtő, tudományos műhelyként is működő”,⁵¹ olaszos műveltségű kancelláriát ismerhetett meg. Az említetteken kívül több erdélyi politikus rendelkezett számottevő humanista műveltséggel: Gálffy János, Gyulay Pál, Kendi Sándor,⁵² az anyai ágon Balassi-rokon Sulyok Imre stb.

⁴⁶ Vö. Zsinka, 1913.

⁴⁷ Kovács, 2005, 237–238.

⁴⁸ Életéről: Veress, 1911.

⁴⁹ Vö. Horn, 2005A, 263.

⁵⁰ Ebben az összetételben a kancellária 1573 végén, 1574 elején állt fel, s Báthory Lengyelországba távozásával – a legkiválóbbakat magával vitte – személyzete átalakult. Horn, 2005A, 263.

⁵¹ Horn, 2005A, 263.

⁵² Gerlach így jellemzi: „Kendi úr, az erdélyi követ, aki olyan jól beszél görögül és latinul, és Wittenbergben tanult.” Ungnád, 1986, 156.

A Gyulafehérvárott élő lengyelek, akik még János Zsigmond idejében érkeztek az országra, s erősen kötődtek az utolsó Szapolyaihoz, továbbra is az udvarban maradtak. Olaszos műveltségük,⁵³ udvari mentalitásuk s nem utolsósorban nagy számuk miatt a gyulafehérvári udvar udvariságához, nyugati mintákat követéséhez ők adták a közönséget, a befogadó-igénylő légkört, mondhatni: a tömegbázist.

Milyen lehetett ekkor az erdélyi fejedelmi könyvtár? Erről alig tudunk valamit, hiszen Báthory Zsigmond (1581–1599) első lemondásakor (1598) barbárul elpusztították. Jakó Zsigmond⁵⁴ kutatásai szerint őrzött valamennyit az egykori budai királyi könyvtárból, volt benne néhány kódex a Corvinából. A könyvek egy részéről bizonyosan tudjuk, hogy János Zsigmondéi voltak, akinek szenvedélyes teológiai érdeklődése az ide vonatkozó irodalom beszerzésében is megnyilvánult. Egy bársonykötésű, nyomtatott Erasmus (Bázel, 1516) is bizonyosan (névbejegyzés tanúskodik róla) János Zsigmond tulajdonában volt.⁵⁵ Egyéb könyvei közül ismert egy érdekes petrarkista versgyűjtemény, amelyre Barlay Ö. Szabolcs hívta fel a kutatás figyelmét;⁵⁶ ez a Dionigi Atanagi⁵⁷ (1504 körül–1573) humanista által összeállított *De le rime di diversi nobili poeti toscani* című versantológia, amely 248 lapon 111 költőtől 800 verset tartalmaz. Szerkesztője a velencei Lodovico Avanzónál kinyomtatott kötetet 1565-ben küldte el Giovanandrea Gromo testőrkapitány révén a gyulafehérvári udvarba.⁵⁸ Egészen bizonyos, hogy a debreceni, kolozsvári és gyulafehérvári nyomda közelmúltbeli termékei szintén ott voltak a fejedelmi gyűjteményben.

Kérdés azonban, hogy az ilyen Balassi-fajta ifjaknak lehetett-e bejárásuk az olasz historikus könyvtárába, vagy akár a fejedelmi könyvtárba.

Az élethelyzet fölöttébb tetszhetett a 22 éves Balassi Bálintnak. A *patria potestas* (atyai hatalom) nem ért el ideig, de a Balassák híre igen.

Itt nagyon tudták, ki ő. Balassa Menyhárt, az Erdély életében döntő szerepet játszó hírhedett-híres államférfi és hadvezér, egykor országos főkapitány, sokak szerint viszont egyszerű gyilkos,⁵⁹ továbbá Balassa Imre, egykor erdélyi vajda: e két áruló unokaöccse.

⁵³ Erről Ślaski 1999, 659.

⁵⁴ Jakó, 1977, 169–178.

⁵⁵ Jakó, 1977, 175.

⁵⁶ Barlay, 1986, 83–92.

⁵⁷ Cagliiban, Urbino hercegségben született, 25 éves korában került Rómába. Később Anconában a városi tanács titkára, jó barátja Bernardo Tassónak. Ezután Velencében élt haláláig, ahol az Accademia della Fama titkára, számos nyomda korrekтора. Élete során barátságba került Paolo Giovio történét-íróval, Pietro Bombóval, Michelangelóval. Fő műve, a *Ragionamento [...] de la eccellentia, et perfettion de la historia* (Velence, 1559) hasonmás kiadásban is hozzáférhető. Mestere volt a petrarkista verskötetek összeállításának, széles ismeretségi körét kihasználva neves költőket tudott megnyerni céljainak. Például a 21 éves korában, 1559-ben meghalt Irene di Spilirnbergo festőnő-költőnő-zenész (Tiziano tanítványa) stb. tiszteletére 143 neves szerző 279 olasz és 102 latin verséből álló gyűjteményt szerkesztett. Ebben a kötetben is, pontosan úgy, mint a János Zsigmondnak ajánlottban, Atanagi által írt élet-rajz mutatja be a könyv címzettjét. A költők közül elég, ha csak Scipione Ammirato, Giuseppe Betussi, Lodovico Dolce, Lodovico Domenichi, Girolamo Muzio, Luigi Tansillo, Bernardo and Torquato Tasso, Benedetto Varchi és Tiziano Vecellio nevét említjük. Ez arra figyelmeztet, hogy a János Zsigmondnak dedikált, nyilván Giovanandrea Gromo testőrkapitány és velencei kém szándékaiba illeszkedő verseskötetet ne értékeljük túl. Atanagi, a kiváló humanista egy kis mellékesért kamatoztatta szervező-készségét, sem a gyászoló Spilirnbergo család, sem János Zsigmond nem maradhatott hálátlan. Vö. Schutte, 1991, 42–61.

⁵⁸ Gromóról: Barlay, 1986, 77–86.

⁵⁹ Bebek Ferencet, Kendi Ferencet és Antalt ugyan Izabella királyné ölette meg (1558. szeptember 29.), de Balassa Menyhárt támogatásával.

S hát Balassa János neve sem volt éppen ismeretlen, nem beszélve az anyai ágról, a Sulyokokról.

A királyi Magyarországon a Balassa név távolról sem csengett olyan félelmetesen, de olyan előkelően sem, mint itt; míg Bécsben fölöslegesnek találtatott mind Balassa János, mind a fia, itt Bálint leendő tisztségek várományosának érezhette magát. S vessünk fel egy eleddig sohasem vizsgált, nagyon egyszerű, ám fontos kérdést: miből élt Balassi? Annyi pénzt vitt volna magával, amennyi majd két évig kitarított? Elég volt lóra, cifrára? Vagy az erdélyi rokonság pénzelte? Egyik sem valószínű. Vélhetőleg Báthory szabályos szolgálatába lépett, szabályos fizetéssel. Érezhette, hogy szükség van rá és megbecsülik. Élete során ritkán lehetett ebben része.

Ha Balassi közvetlenül Báthory környezetéből figyelte az eseményeket, s ha kellően éles elméjű volt, márpedig ezek egyikéhez sem férhet kétség, elképesztően érdekes politikai leckében lehetett része.

Amikor Balassi 1576 nyarán Erdélybe került, még az sem volt bizonyos, hogy Báthory – Bekes ellenében – meg tudja őrizni hatalmát, az pedig, hogy rövidesen lengyel király lesz, teljességgel valószínűtlennek látszott. A katolicizmus helyzete sem ígért sok jót: ekkor Erdély lakosságának mintegy 80%-a volt protestáns.

Báthory mindenütt és mindig győz.

Érdemes fölleveníteni megválasztásának körülményeit. A János Zsigmond által kijelölt utód, tudjuk, nem ő, hanem Bekes Gáspár volt. Egyetlen riválisa: Báthory Kristóf. Ő azonban, podagrájára való tekintettel, amely számára a harcot lehetetlenné tette, öccsét, Báthory Istvánt javasolta fejedelemnek.⁶⁰

Bethlen Farkas a fejedelemválasztásról, miután oldalakon át ecsetelte a Báthoryak nemzetségének előkelőségét és Báthory István számos erényét, így ír: „Egyszóval úgy látszott, hogy kiválóságra és tettekre, nem pedig tétlenségre született. Báthory István egyhangú fejedelemmé választásához hozzájárult páratlan jámborsága, amelyet gyermekkora óta gyakorolt. Ajánlotta őt kiváló, egyenesen királyi termete, díszes és telt arca, hajának ékesége, amelyekről ugyan azt hihetné, hogy mulandók és hívságosak, mégis a legnagyobb és legkiválóbb személyek iránti tiszteletet a leginkább növelik. Ezt tárgyalták egymás között az ország karai és rendjei Báthoryról. Bekes Gáspár viszont Bekes Lászlónak, egy jelentéktelen nemesembernek volt a fia, akit az apja annak idején a lugosi kerület bejására kiszállt Petrovics Péter szolgálatába ajánlott, és ez őt apródjai közé sorolta, ő pedig élénk eszéhez mérten hűségesen szolgálta és annyira kiérdemelte ura kegyeit, hogy röviddel halála előtt végrendelésében János Zsigmond királyra hagyta.”⁶¹ Bethlen érvei közül a jámbort nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk (túl sok embert akasztatott fel, igaz, később, már megválasztása után), ami marad: sokkal előkelőbb származású és szebb férfi, mint Bekes. Ez döntötte volna el, hogy ki lesz a vajda? Ha úgy fogalmazzuk át Bethlen Farkas mondatait, hogy Báthory hatalomra termett, lenyűgöző személyiség volt, a válasz: igen. Természetesen sokat számított az egyik jelölt török, a másik Habsburg-orientációja, az ügyes lobbitevékenység, Báthory fegyveres ereje, ám, amennyire ez a forrásokból megítélhető, a döntő többségükben protestáns erdélyi urakat egyhangú döntésükben *nem kizárólag* racionális, avagy mélyebb politikai megfontolások vezették, hanem érzelmi elem is: a katolikusága ellenére Báthory iránt érzett szimpátia. Báthory, mondaná egy mai PR-szakember, azzal *is* nyerte el a trónt, hogy – mint az igazán nagy politikusok általában – elképesztően hatásosan kommunikálta önmagát. Evidenciává tudta tenni a választók szemében: udvaroncnak Bekes a jobb, de uralkodónak ő.⁶²

⁶⁰ Bethlen, 2004, II, 334.

⁶¹ Bethlen, 2004, II, 338–339.

Hasonló magabiztossággal vetette bele magát a lengyel trónért folytatott vetélkedésbe.

A Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) a Jagelló-dinasztia kihalása után Valois Henriket emelte a trónra, törvényben mondva ki, hogy csak választott királya lehet (*Articuli Henriciani*, 1573).⁶³ 1574. június 18-ról 19-re virradólag a lengyel király (és francia herceg) szó szerint megszökött a Wawelből, s ezzel ismét interregnum keletkezett. Király hiányában a gnieźnoi érsek-prímás, Jakub Uchański volt jogosult intézkedni, aki 1575. május 12-én hivatalosan is kimondta az interregnumot.

A Vasa-, a Habsburg-, a Romanov-dinasztia képviselői, a ferrarai Alfons d'Este herceg, a cseh Rosenberg Wilhelm, a Piastok (a nemzeti királyjelöltek) és Báthory versengtek a lengyel trónért. A Habsburgok (Miksa császár mellett a fia, Ernő és I. Ferdinánd fia, Ferdinánd herceg) voltak a legesélyesebbek. IV. (Rettegett) Iván orosz cárt a litván nemesség egy része támogatta. III. (Vasa) János mellett szólt, hogy felesége Jagelló Katalin volt. Alfons d'Este hercegnek a gazdagsága, a cseh Rosenberg Wilhelmnek a sziléziai lengyelek támogatása miatt volt esélye. Jan Kostka sandomierzi, Mikołaj Mielecki podóliai és Andrzej Tęczyński belzi vajdák mint nemzeti jelöltek számíthattak (főleg a köznemesség részéről) sikerre. Gyakorlatilag egy jelölt volt tökéletesen esélytelen: Báthory István.

A szenátus 1575. november 18–21-i szavazásán harmincöt szenátor valamelyik Habsburgot javasolta lengyel királynak, a svéd király és a ferrarai herceg öt jelölést kapott, Jagelló Anna infánsnő mellett ketten, a Piastok mellett nyolcan voksoltak.⁶⁴ Azok közül, akik egyáltalán kaptak szavazatot, Báthory az utolsó helyen végzett, holtversenyben Rosenberggel; egyetlen szenátor, Andrzej Zborowski udvari marsall adta rá voksát, ám ő is csak a második helyen jelölte, a ferrarai herceg után.⁶⁵

A Zborowski testvérek szinte mindegyike fontos állami tisztséget töltött be, de Báthory Istvánt inkább csak a háttérből támogathatták. Ennek oka az volt, hogy gyilkosság miatt⁶⁶ Lengyelországból mindörökké száműzték egyik fivérüket, Samuelt, aki Báthory Erdélyébe menekült, s itt a fejedelem kedvelt embere lett. Ő vezette a Kerelőszentpálnál Báthory mellett harcoló lengyel zsoldosokat.⁶⁷ Báthory nevét főleg a Zborowskiak ismertették meg Kis-Lengyelországgal. Mint Gebei Sándor írja, „Báthori István tulajdonképpen a három Zborowski – Andrzej, Samuel, Piotr – ösztönzésére kapcsolódott be a királyválasztási küzdelmekbe.”⁶⁸ Szerintünk inkább fordítva: Báthory jó érzékkel használta fel a különböző okokból (gyilkosság, Valois Henrik támogatása) nehéz helyzetbe került, de kétségtelenül befolyásos Zborowskiakat.

Báthory még 1574 júliusában (megelőzve a lengyeleket) sietett értesíteni a portát a lengyel helyzetről és a lehetséges királyjelöltekről, követével, Rácz Péterrel különösen színesen ecsetelgetve a Habsburgok és moszkvai nagyfejedelem kiváló esélyét a lengyel trónra.

⁶² Horn Ildikó szerint „Báthory elsősorban a családját övező tiszteletnek és Kristóf bátyja korábbi aktivitásának köszönhetette, hogy uralkodásának első időszakában végül nem ütközött bénító méretű ellenállásba az eliten belül.” Vö. Horn, 2005A, 261. Ez teljesen igaz, de ki kell egészíteniünk a Báthory Istvánról fentebb leírtakkal.

⁶³ Ez tehát olyan köztársaság, amely királyság. Nem az egyetlen furcsaság a lengyel történelemben. A továbbiakban nagyban támaszkodunk a következő tanulmányokra: Gebei, 2001; Szádeczky, 1887.

⁶⁴ Szádeczky, 1887, 320–322.

⁶⁵ Szádeczky, 1887, 322.

⁶⁶ A Henrik koronázása alkalmával tartott torna-játékok alkalmával lekasabolta a przemysli várnyagot. Szádeczky, 1887, 162.

⁶⁷ Mindezekről részletesebben: Veress, 1937; Lukinich–Lepszy, 1935; Veress, 1944.

⁶⁸ Gebei, 2001.

A török politika egészen pontosan az elvártaknak megfelelően cselekedett: bármelyik nagyhatalom – különösen a Habsburgok – újabb térnyerését elfogadhatatlannak tartotta, mivel az egyet jelentett volna a közép- és kelet-európai erőegyensúlynak a törökök rovására történő megváltozásával. A lengyel királyválasztó szejm előtt csakhamar megjelenő török küldött határozottan leszögezte: a porta csak azt tudja elfogadni, ha a Piastok közül Jan Kostka vajdát, vagy III. János svéd királyt, vagy *Báthory Istvánt* választják meg a lengyelek királyuknak.⁶⁹

Ez már jobb pozíció, de egyrészt kérdés, hogy a lengyelek figyelembe veszik-e a török intést,⁷⁰ másrészt nem érdemes harmadiknak lenni ott, ahol csak az elsőt jutalmazták.

A Bekes-lázadás leverését követő konszolidáltabb hónapokban, 1575 második felében, mind a Zborowski fivérek, mind a lengyel viszonyokat jól ismerő Giorgio Blandrata (aki korábban I. Zsigmond második feleségének, Bona Sforzának volt az orvosa) költséget és fáradságot nem kímélve agitált Báthory mellett. Hátravolt még az alsóházi szavazás.

A köznemességnek a Habsburg-házi király elfogadhatatlan volt: Cseh- és Magyarország példája mutatja, hová juthat egy ország, ha a Habsburgok uralják – hangoztatták.⁷¹ A vajdaságonkénti szavazást elvetve, a köznemesség egy tömegben tanácskozott. Legszívesebben nemzeti királyt választottak volna, de nem tudtak dönteni a három szóba jöhető jelölt között, illetve a jelöltek nem vállalták a királyságot. Végül, több hét után, az forrósította fel a hangulatot s katalizálta a döntést, hogy a gnieznói érsek-prímás, a 73 éves Jakub Uchański 1575. december 12-én bejelentette: *Maximilián császárt kikiáltotta Lengyelország királyává.*⁷²

A köznemesség ezt nem fogadta el, olyannyira nem, hogy a döntés megváltoztatására fegyveres harcot is kilátásba helyezett. Ebben a helyzetben mind Tęczyński vajda, mind Zamojski sztarosza (Jagelló) Annát ajánlotta a trónra, Zamojski olyan változatban, hogy a koros és csúnyácska hölgyet egyrészt királynővé kellene választani, másrészt gyorsan férjhez adni. Az ötletnek sikere volt. Csak éppen a főszereplőt, a férjet, azaz a leendő királyt nem döntötték még el. Ekkor javasolta egy Stanisław Szafraniec nevű képviselő Báthory Istvánt. S végül is ez lett a köznemesség döntése. Ha Báthory már nős, szóba sem kerül. Az 1575. december 12-i szenátusi döntést, hogy Lengyelország választott királya Miksa, december 14-én követte a köznemesség válasza: Lengyelország választott királya – amennyiben a feltételekre felekednek, s az idősb hölgyet feleségül veszi – Báthory István.

Lengyelországnak mintegy két évig nem volt királya, most két nap alatt eggyel több lett a kellesténél: a politikai harc folytatódott. A főnemesség Miksa császárt, a köznemesség Báthoryt támogatta. December 22-én a koronamarsall, immár másodszer, újra Miksa császárt kiáltotta ki Lengyelország királyának, ugyanaznap az udvari marsall, Andrzej Zborowski, immár másodszer, újra Báthoryt kiáltotta ki Lengyelország királyának. A lengyel főnemesség és főpapság egy része mindent elkövetett, hogy megakadályozza

⁶⁹ Szádeczky, 1887, 163.; Gebei, 2001.

⁷⁰ A Szejm teljesen figyelmen kívül hagyta.

⁷¹ Magyarország veszte gyakori érv a lengyel politikában. 1575. december 10-én a lengyel nemesi küldöttség szónoka, Zamojski, azzal példálódzik a császár megválasztása ellen, hogy a Habsburg-uralomból csak az ország romlása származhat, lám, minő szakadás ment végbe a hatalmas Magyarországon is! Ők nem akarnak a magyarok sorsára jutni, nekik nem kell idegen király! Szádeczky, 1887, 229; Báthory 1576. jan. 12-én azzal inti a császárpárti lengyeleket egyezsége, hogy úgy járhatnak, mint a Pannon nemzet. Szádeczky, 1887, 251. Báthory krakkói követei is azzal érvelnek, hogy a Habsburgoktól nem lehet mást várni, mint a temetővé változtatott szerencsétlen Magyarország siralmas sorsát. Szádeczky, 1887, 291.

⁷² A kortárs Reinhold Heidenstein feljegyzése a királyválasztó gyűlésről. Nagy László, 1996, 133.

Báthory trónra lépését, ám sikertelenül. Báthoryt nem lehetett lebeszélni, megfenyegetni, megfélemlíteni vagy megvenni – mindegyre voltak kísérletek.

1576. január 25-én Jan Tarlo lublini vajda a lengyel nemesek nevében Lengyelország királyának kérte fel Báthory Istvánt, és átadta a *pacta conventa* hivatalos példányát. Február 8-án a megyesi főtemplomban délelőtt 11-kor kezdődött a látványos ünnepség, amelyen Balassi is részt vehetett. Nációjukra jellemző festői viseletben jelentek meg a követek: a kozákos öltözetű lengyelek, továbbá a törökök, az oláhok, a moldvaiak, a császári küldöttek és az erdélyiek: szászok, magyarok, székelyek. Báthory István a Bibliára esküdve fogadta, hogy a választási feltételeket és ígéreteket betartja. Ekkortól Báthory Lengyelország választott királya. Megszóltak a trombiták, dobok, elsütötték az ágyúkat, ropogtak a puskák, verték a harangokat. Végül díszlakoma zárta az ünnepélyt.⁷³

Bő két héttel ezután, február 26-án, Ungnad Dávid portai követ azt jelenti, hogy Báthory nem adhatja ki Balassi János fiát, mert különben a lengyeleket elidegeníti magától.⁷⁴ Nem az erdélyi és magyarországi rokonságot: a *lengyeleket*. Balassa János keze Krakkóig ért, és bizonyos, hogy Báthory érdekében kamatoztatta kapcsolatait. Már csak azért is lehetett szava a lengyel belpolitikában, mert övé volt az egyik legfontosabb lengyel végvár, Kamenyec (Kamieniec), amelynek jelentőségét mutatja, hogy Łaski szorgalmazza császári katonasággal való megerősítését.⁷⁵ Balassi Bálint 1585-ben készült végrendeletében Báthoryt kéri fel tutorul: „Az én feleségemnek pedig hagyom főtutorul az felséges lengyel királt, könyörögvén Ő Felségének az élő Istenért, hogy tekintse meg az én szegín megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, kivel Ő Felségéhez volt ifjú korában [...]”⁷⁶ Ezt a szakirodalom egységesen úgy értelmezte, hogy Balassa János még valamikor az 1550-es, 60-as években tehetett valami nagy szolgálatot Báthory Istvánnak, s erre hivatkozik Balassi Bálint. Ezzel szemben szinte bizonyos, hogy a lengyel trón megszerzésében Balassa János segítette Báthoryt, s az *utalás erre vonatkozik*. Az „ifjú” nem jelent itt mást, mint hogy nőtlén. Amikor Balassi Bálint Esztergomnál elesik, 40 éves, majdnem anyyi, mint a 42 éves Báthory volt esküvője előtt. És Istvánffy így ír róla: „Balassi Bálint gyors ifjú legény”.⁷⁷

1576. március 16-án⁷⁸ volt a seregmustra, a több száz lovas között ott feszített Balassi is,⁷⁹ majd Báthory elindult Erdélyből, hogy elfoglalja a lengyel trónt. A nagy kerülővel⁸⁰ (Gyulafehérvár–Fogarás–Brassó–Uzon–Kézdivásárhely–Bereck–Ojtozi-szoros–Tatros–

⁷³ Szádeczky, 1887, 262–263.

⁷⁴ Takáts, 1915, 184.

⁷⁵ Szádeczky, 1887, 234.

⁷⁶ Balassi, 1974, 358.

⁷⁷ Mind a végrendelet, mind Istvánffy szövege eredetileg latinul, a legényember megfelelője a „juvenis”. Istvánffy, 1758, 386.

⁷⁸ Szádeczky szerint a Lengyelországba indulás napja március 16., a székely krónika szerint 15. Vö.: Szádeczky, 1887, 294.; Barabás, 1880, 644.

⁷⁹ Szádeczky, 1887, 265. A dátum (március 26.) téves.

⁸⁰ Még így is hamarabb érkezett Krakkóba, hamarabb tett meg több mint háromszor anyyi utat, mint vetélytársa, Habsburg Miksa. Tény, hogy Miksa megelőzhette volna Báthoryt, s elnyerhette volna a lengyel királyságot (mármint érvényesen, Lengyelországban, hiszen Bécsben lengyel királlyá koronáztatta magát). Ő azonban, miközben minden módon meg akarta akadályozni Báthory királyságát, semmiképpen sem akarta elfogadni a lengyelek koronázási feltételeit, s tartott a török háborútól; továbbá, legalábbis a források szerint, egyszerűen kevesebb pénzt tudott vagy akart áldozni a cél érdekében, mint vetélytársa. Báthory éppen azért kényszerül kerülő útra, hogy elkerülje az összehúzóerőt a Habsburg-katonasággal; Rueber kassai főkapitány például haddal szerette volna Báthory Lengyelországba menetelét megakadályozni.

Bákó [Bacău]–Románvásár [Roman]–Szucsava [Suceava]–Csarnóc [Csernovci]–Sniatin–Lwów [Lvďv, Lemberg]–Przemysl–Jarosław–Krakkó) megtett úton elkíséri őt Bánffy György, Gyulaffy László, Bethlen Farkas, Bánffy Kristóf és sok más⁸¹ jó ruhás vitéz, társaságukban érkezik Balassi Bálint, immár másodszer, lengyel földre. A krakkóba tartó királyi menetet útközben (Przemyslben, Russia fővárosában, azután Tarnowban) ünnepélyesen fogadták.⁸² A legnagyobb ünnepély azonban természetesen a Krakkóba való bevonulás volt, április 23-án, húsvét hétfőjén, a feltámadás napján.

A díszmenet délután ötkor érkezett a városba, élén Piotr Zborowski, krakkói vajda, mellette Bánffy György, a magyar lovasok főkapitánya. Több más főméltóság után a mintegy 500 fős, párducbőrös erdélyi lovasság következett, aranyas-ezüstös fegyverekkel, lószerszámokkal. A király maga aránylag egyszerűen öltözve, piros attila, szürke nadrág, sárga csizma, coboly-prémes skarlát mente, fekete sastolla és gyémántforgóval ékes nyusztkalpag, török pej lovának szerszáma mind egy-egy ékszer, aranyzabla, arany lánc, a kantáron hatalmas drágakövek, smaragd, gyémánt és rubin. A király előtt három káprázatosan felékesített vezetékű, becsértékük több volt 100 000 forintnál, azaz, Balassi szemszögéből nézve, Liptóújár zálogösszege 8–9-szeresénél. A királyt 1000 erdélyi hajdú követte, fele égszínkék, fele skarlátvörös ruhában. Majd a szenátorok és a nemesség, mindenki a maga bandériumával, a Piastok királyi pompával. Egyedül Andrzej Tęczyński belzi vajda kísérete 500 lovasból és 120 gyalogból állt, mindegyikükön aranylánc, coboly-süveg, fegyvereik és lószerszámaik aranyozott ezüsből, vállukon – magyar divat szerint – hiúzmálos mente átvetve. A lengyel kíséretet a szemtanúk 3000–8000 gyalogosra és 5000–10 000 lovasra becsülték.

Az utcákon fenyőfákat állítottak fel, zászlókkal és címerekkel ékesítve. A diadalkapura fából hatalmas fehér sast (Lengyelország címerállata) készítettek, amely meghajolt és csapkodott a szárnyával, amikor Báthory a kapun átlépetett.

A királyi várhoz érve háromszor elsütötték a Wawel összes ágyúját, majd az udvaron elhangzottak a díszbeszédek. Ezt a vártemplomban hálamise követte, a Te Deum után ismét ágyúszó köszöntötte Báthoryt.⁸³

A krakkói koronázó szejm (1576. április 24. – május 30.) elvégezte, ami még a formaságokból hátravolt. A királyi párt május 1-jén koronázták meg, esküvőjük május 4-én volt.⁸⁴ Az ellenzék természetesen nem adta meg magát azonnal, a gnieznói érsek nem volt hajlandó a koronázásra, ezért a kujawai püspök végezte a szertartást.⁸⁵

Május másodikán zajlott a szenátorok, a nemesek, a követek eskütétele, majd következett a nászlakoma, amely után a várudvaron tornajátékot tartottak, a díjakat magyar vitézek vitték el. Harmadikán volt a polgárság képviselőinek és a városok esküje. Utána a várudvaron ismét lovagi tornát rendeztek. Az ünnepségek végén kivilágították a várost: a városháza körül hatalmas tüzeket gyújtottak, a templomokban Te Deumot énekeltek, végül, immár harmadszor, a piactéren volt tornajáték.⁸⁶

Balassi Bálint ilyen fényű ceremóniasorozatot, amely, ha hihetünk a leírásoknak, Rudolf pozsonyi koronázását is messze felülmúlta, először és utoljára láthatott életében.

Báthory aránylag rövid idő alatt elismertette és megszilárdította hatalmát, mindezt hallatlan eréllyel és kétségtelenül nem kesztyűs kézzel. Az élete végéig antitrinitáriusnak

⁸¹ Barabás, 1880, 644.

⁸² Szádeczky, 1887, 296–297.

⁸³ Szádeczky, 1887, 298–301.

⁸⁴ Szádeczky, 1887, 303–305.; Gebei, 2001, 14. jegyzet.

⁸⁵ Nagy László, 1996, 139.; Szádeczky, 1887, 304.

⁸⁶ Szádeczky, 1887, 304–305.

megmaradó Bekesnek megbocsátott, vele egy rendkívül tehetséges hadvezért nyert meg magának. A két férfit idővel őszinte, mély barátság kötötte egymáshoz.

Idézzük fel: Balassi Bálint a Báthory-udvarba kerülése kezdetén kegyetlen kivégzéseket láthatott. S azután átéli, hogy aránylag rövid idő alatt a mesteri külpolitika, a jó szervezés, a professzionális propaganda, a pragmatizmus, s nem utolsósorban a jó szerencse hogyan fordítja át az eseményeket: ott kellett lennie a medgyesi templomban, ott volt a Gyulafehérvárról Krakkóba vezető hosszú úton, ott a krakkói ceremóniákon, lovagi tornákon, s ott Báthory Gdańskot ostromló hadában.

Ezek az élmények meghatározók voltak számára, számos lépésében inspirálhatták: Báthory lett, apja mellett, a másik példaképe, életét Báthory-módra akarta berendezni. Katolizálásának közvetlen oka házasságának legalizálásával függött össze, ám az vitathatatlan, hogy idővel őszintén vallotta a katolikus anyaszentegyház tanításait, és – akárcsak Báthory – szimpatizált a jezsuitákkal. Nem ismert reménytelen helyzetet, hitt a gordiuszi csomó átvághatóságában, végül is annyi esélye neki is volt a pataki vár elfoglalására, mint Báthorynak 1576 nyarán a lengyel királyságra. Azután azt is vallotta: ha királyságot adnak mellé, el kell venni egy élteesebb nőt – nem Balassin múlt, hogy nem sikerült. Anna infánsnő ugyan vélhetőleg nem tette boldoggá Báthoryt, Balassinak (Losonczy) Anna „infánsnő” még a lehetőségét sem adta meg az ilyen – királyi körülmények közötti – boldogtalanságra.

Egész életét jellemzi a csodálat, szeretet és vágyakozás Báthory és udvara (nem általában Lengyelország) iránt. Az ambivalencia: Magyarország volt a hazája, s Magyarországhoz kötötték birtokai, de ezenközben – többek közt – azért veszti el vagyonát, mert mindig bízik a *Lengyel Út*ban, oly mindegy mi van *itt*, hiszen mindig várja őt „mansuetus”⁸⁷ fejlődeme *ott*, Lengyelhonban.

Erdélyi és lengyelországi tartózkodása idején Balassi már minden bizonnyal írt verseket. Az Eckhardt sajtó alá rendezte,⁸⁸ Waldapfel⁸⁹ megfigyeléseit nagymértékben hasznosító, kronológiai elvű kritikai kiadás 19 verset sorol az „Ifjúság” címszó alá, az 1578-ig keletkezett versek közé. A versek címzettjei közül az erdélyi szépség Bebek Juditról tudunk valamennyit; az 1569-ben János Zsigmondhoz állt s Erdélybe menekült, majd még abban az évben elhunyt Bebek Györgynek (Balassa János jó ismerősének, a törökellenes harcokban társának) és Patócsy Zsófiának⁹⁰ négy leánya közül Judit volt a második. Idővel Kendi Ferenc főnemes felesége lett. 1575–1576-ban, szintén Erdélyben íródhatott a MORGHAY KATA akrosztichonú ének is; Morghay Kata a Báthory udvartartásának élén álló Margai/Morghay Mihály lánya lehetett, vagy legalábbis ebből a családból származhatott. A CHAK (= Csák? Csáky? Csak?) BORBÁLÁÉRT akrosztichonú éneknél nem nyilvánvaló a versfők értelme, a cím jegyzete – „Borbála nevére” – inkább a „CSAK BORBÁLÁÉRT” értelmezést támogatja. Balassi Bálint már gyerekkorától ismerhette Serédy *Borbálát*, Balassa András gyámleányát. Noha a két Serédy lányhoz (Borbála és Zsuzsanna) szinte kötelező volt verset írnia, már csak udvariasságból is (vérokonosság nem volt közte és a lányok között), s valóban van egy SUSANNA (elrontott) akrosztichonú verse, ám mivel Serédy Borbáláról semmit nem tudunk, csak nagyon bizonytalanul tételezhetjük fel, hogy ez a vers hozzá íródott. A *Siralmas nekem idegen földön már megnyomorodnom* incipitű, „egy szép leány nevével szerzett” verset pedig a Báthoryt kísérő Balassi írhatta.

⁸⁷ Balassi nevezi így első ránk maradt levelében Báthory Istvánt.

⁸⁸ BÖM, I.; Balassi, 1974.

⁸⁹ Waldapfel, 1926, 185–210.

⁹⁰ Báthory István állított neki síremléket a küiküllővári templomban. Balassi is Küiküllővárban – melyet Balassa János magának akart megszerezni – találkozhatott Bebek Judittal. Balassi Bálint nagymamája Perényi Orsolya volt, Bebek György húgát, Katát pedig Perényi Ferenc vette el.

IRODALOM

- Adattár XVI–XVIII/11., 1983 = Iványi Béla, *A magyar könyvkultúra múltjából*, szerk. Herner János, Monok István, Budapest–Szeged, 1983 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez)
- Balassi, 1974 = Balassi Bálint *Összes versei, Szép magyar comediája és levelezése*, szövegmond. Stoll Béla, utószó, szótár, fordítások Eckhardt Sándor, Budapest, Magyar Helikon, 1974
- Balázs, 1998 = Balázs Mihály, *Antitrinitarismus und die Zensur in Siebenbürgen in den 1570er Jahren*, in *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung. Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*, Hrsg. von Jankovics, József, Németh, S. Katalin, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 18)
- Barabás, 1880 = Barabás Samu, *A székely krónika*, TT, 1880, 644.
- Barlay, 1986 = Barlay Ö. Szabolcs, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Budapest, 1986
- Bartonyiek, 1975 = Bartonyiek Emma, *Fejezetek a 16–17. századi magyarországi történetírás történetéből*, Budapest, 1975
- Bethlen, 1782 = Bethlen, Wolfgang, *Historia de rebus Transylvanicis*, ed. Josephus Benkő, III, Cibinium, 1782
- Bethlen, 1982 = Bethlen Farkas, *Erdély története*, in *A Báthoriak kora*, kiad. Sebes Katalin, ford. Szilágyi János, Budapest, 1982 (Olcsó Könyvtár)
- Bethlen, 2004 = Bethlen Farkas, *Erdély története*, ford. Bodor András, jegyzetek Kruppa Tamás, III, Budapest, 2004
- BÖM, I. = Balassi Bálint *Összes Művei*, kritikai kiadás: versek, levelezés, iratok, kiad. Eckhardt Sándor, I, Budapest, 1951
- BÖM, II. = Balassi Bálint *Összes Művei*, II., kritikai kiadás: prózai művek, egyéb iratok, kiad. Eckhardt Sándor, Budapest, 1955
- Caccamo, 1972 = Caccamo, Delio, *Johannes Michael Brutus*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, XIV, Roma, 1972
- Dávid, 1998 = Dávid Géza, *Balassa János török kapcsolatai*, Századok, 132(1998), 909–915.; <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/balassi.html>
- Dézi, 1900 = Dézi Lajos, *Adatok Brutus János Mihály történetíró életéhez. Levelei a leideni egyetem könyvtárában*, ItK, 1900, 480–483.
- Eckhardt, 1943 = Eckhardt Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Budapest, 1943
- Eckhardt–Komlószi, 1972 = Eckhardt Sándor, *Balassi-tanulmányok*, sajtó alá rend. Komlószi Tibor, Budapest, Akadémiai, 1972
- Erdélyi, 1899 = Erdélyi Pál, *Balassa Bálint, 1551–1594*, Budapest, 1899 (Magyar Történelmi Életrajzok)
- Forgách, 1977 = Forgách Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*, ford. Borzsák István, in *Humanista történetírók*, szerk. Kulcsár Péter, Budapest, 1977 (Magyar Remekírók)
- Fraknoi, 1887 = Fraknoi Vilmos, *Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója*, Századok, 1887, 793–797.
- Gebei, 2001 = Gebei Sándor, *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón*, Erdélyi Múzeum, 63. kötet, 2001, 1–2. füzet
- Gömöri, 1983 = Gömöri György, *Sir Philip Sidney magyarországi kapcsolatai és hírei Magyarországról*, Kortárs, 1983, 105–108.
- Horn, 2005A = Horn Ildikó, *A hatalom pillérei*, in *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. Uő. G. Etényi Nóra, Budapest, Balassi, 2005, 259–275.
- Horn, 2005B = Horn Ildikó, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából*, in Uő, *Tündérkert útvesztői*, Budapest, 2005
- Hrabovszky, 1825 = Hrabovszky György, *Brutus Mihály császári királyi historiografus élete*, Tudományos Gyűjtemény, 1825
- Istvánffy, 1758 = Nicolauas Istvánffy, *Historia regni Hungariae*, Viennae, Pragae et Tergesti, 1758
- Istvánffy–Tállyai–Benits, Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/3. sajtó alá rend. Benits Péter, Budapest, Balassi, ? (Történelmi Források) Sajtó alatt.
- Iványi, 1954 = Iványi Béla, *Néhány adat B. B. életéhez és műveivelhez*, ItK, 1954, 415–416.
- Jakó, 1977 = Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség, Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, 1977; <http://mek.oszk.hu/03200/03227/html/>

- Kiss, 2004 = Kiss Farkas Gábor, *A ragyogó mágus, avagy a Balassiak az udvari ünnepélyeken*, in *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra. Fiatal kutatók Balassi-konferenciája*, Budapest, 2004. november 8–9., szerk. Kiss Farkas Gábor, Budapest, 2004, 89–115.
- Kovács Lajos, 1916 = Kovács Lajos János, *Brutus magyar történetének forrásai*, Századok, 1916
- Kovács, 2005 = Kovács András, *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere*, in *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. Horn Ildikó, G. Etényi Nóra, Budapest, Balassi, 2005, 235–258
- Lukinich–Lepszy, 1935 = Lukinich Imre, Lepszy, Kazimierz, *Etienne Báthory. Roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracoviae 1935
- Madas–Monok, 1998 = Madas Edit, Monok István, *A könyvokultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Budapest, Balassi, 1998
- Nagy László, 1996 = Nagy László (szerk.), *Báthory István emlékezete*, Zrínyi Kiadó, 1996
- Papp, 1940 = Papp Márta, *Brutus János Mihály és Báthory István király magyar humanistái*, Budapest, 1940
- Schutte, 1991 = Schutte, Anne Jacobson, *Irene di Spilimbergo. The Image of a Creative Woman in Late Renaissance Italy*, *Renaissance Quarterly*, Vol. 44, No. 1 (Spring, 1991)
- Ślaski, 1999 = Ślaski, Jan, *Balassi Bálint és a lengyelek*, *ItK*, 1999/5–6., 655–660. <http://www.itk.iti.mta.hu/1999-56/slaski.htm>
- Steiner, 1933 = Steiner Erzsébet, *Művelődéstörténeti korszak az 1492-től 1552-ig terjedő időkről Brutus János Mihály Magyar története alapján*, Debrecen, 1933
- Sz. Sz. G., regesztá = Szentmártoni Szabó Géza, *Regeszták Balassi Bálint életéhez*, kézirat
- Szádeczky, 1887 = Szádeczky Lajos, *Báthory István lengyel királyválasztása, 1574–1576*, Budapest, 1887
- Szalay, 1859 = Szalay László, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*, Pest, 1859
- Szelestei N., 1992 = Szelestei N. László, *Hranicae Mátyás bejegyzései egy Eber-féle Calendarium historicumban*, *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár*, IV, Szeged, 1992
- Takáts, 1915 = Takáts Sándor, *Rajzok a török világból*, I., Budapest, 1915
- Toldy, 1868 = Toldy Ferenc, *Brutus János Mihály. 1517–1592*, in *Uő, Magyar államférfiak és írók*, I., Pest, 1868
- Toldy–Nagy, 1863–76 = *Brutus János Mihály magyar története*, kiad. Toldy Ferenc, Nagy Iván, I–III., 1863–1876
- Ungnád, 1986 = *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazása* (részletek Franciscus Omichius, Johann von Schlenitz feljegyzéseiből és Stephan Gerlach naplójából), ford. Kovács József László, jegyz. Fenyvesi László, Budapest, 1986 (Ritkaságok)
- Veress, 1911 = Veress Endre, *Berzeviczy Márton (1538–1596)*, Budapest, 1911 (Magyar Történeti Életrajzok)
- Veress, 1937 = Veress Endre, *Báthory István király (Terror hostium)*, Budapest, 1937
- Veress, 1944 = Veress Endre, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, I–II., Kolozsvár, 1944
- Waldapfel, 1926 = Waldapfel József, *Balassi Bálint költeményeinek kronológiája*, *ItK*, 1926, 185–210
- Zsinka, 1913 = Zsinka Ferenc, *Magyar műtörténeti vonatkozások Brutus János történetirő könyvében*, *Művészet*, 12(1913), 1. sz.